

NHỮNG BỘ ĐỒ TRÀ - RƯỢU BẰNG NGỌC CỦA VUA THIỆU TRỊ

NGUYỄN ĐÌNH CHIẾN*

Năm 2010, Bảo tàng Lịch sử Việt Nam nay là Bảo tàng Lịch sử Quốc Gia biên soạn và xuất bản cuốn sách *Kim Ngọc Bảo tỳ của Hoàng đế và Vương hậu triều Nguyễn Việt Nam*¹. Suu tập Kim ngọc bảo tỳ của Vương triều Nguyễn này có tới 14 ngọc tỳ quan trọng mà trong số đó nhiều ngọc tỳ còn ghi khắc rõ ngày tháng chế tác. Nhiều câu chuyện trong sử cũ còn lưu truyền về việc người dân trong nước tìm được ngọc quý dâng lên nhà vua như năm 1837, có người dâng viên ngọc trắng lên vua Minh Mệnh, nhà vua sai làm ngọc tỳ 行在之璽 *Hành tại chi tỳ*. Năm Minh Mệnh thứ 20, (1839) đứng vào dịp Triều đình đổi quốc hiệu là Đại Nam, lại có người dâng ngọc quý, nhà vua liền ra lệnh cho khắc ngọc tỳ 大南天子之璽 *Đại Nam thiên tử chi tỳ*. Năm 1844, vua Thiệu Trị nhận được từ người dân dâng lên 2 viên ngọc quý, nhà vua rất vui mừng, liền ra lệnh khắc 2 ngọc tỳ, hoàn thành ngay trong năm ấy, là ngọc tỳ 宸翰之璽 *Thần hàn chi tỳ* và 大南皇帝之璽 *Đại Nam Hoàng đế chi tỳ*.

Đặc biệt, vào năm Thiệu Trị thứ 6 (1846) có người dâng lên vua một viên ngọc cực lớn, vốn là sản vật của núi ngọc huyện Hoà Điền, vùng đất Quảng Nam. Nhà vua vô cùng mừng rỡ, liền sai quan Hữu tư dưa mài thành ngọc tỳ, một năm sau thì xong. Đó là ngọc tỳ 大南受天永命傳國璽 *Đại Nam thụ thiên vĩnh mệnh truyền quốc tỳ* (Ngọc tỳ truyền quốc của nước Đại Nam, nhận mệnh lâu dài từ trời).

Những tư liệu trên đây cho ta nhận ra rằng, nguyên liệu ngọc quý đã được tìm thấy ở Việt Nam và kỹ thuật chế tác đồ ngọc do chính những nghệ nhân của Ngự xưởng Cung đình Huế thực hiện. Nhiều cỗ ngọc phản ánh kỹ thuật tạo tác rất tinh tế và không chỉ có chất liệu ngọc mà còn thể hiện tài khéo trong sự kết hợp giữa ngọc với vàng bạc, đòi hỏi như trên loại hình Bảo kiếm, Đài thờ, Chậu ngọc, vv... Đáng chú ý hơn, trong suu tập bảo vật triều Nguyễn còn có những cỗ ngọc đặc biệt khác chế tác dưới đời vua Thiệu Trị (1841 - 1847). Đó là những chiếc nghiên khắc thơ Ngự chế của vua và những bộ đồ trà - rượu bằng ngọc. Sở dĩ khẳng định được chắc chắn như vậy, vì trên tất cả các món đồ này đều có đặc điểm trang trí giống nhau và minh văn khắc trên nắp, xung quanh thân âm, chén hoặc trong lòng đĩa đều là 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo*. Bộ đồ trà - rượu này có thể xem là hoàn hảo nhất trong các bộ đồ trà bằng ngọc hiện biết của suu tập. Chất liệu ngọc để chế tác bộ đồ trà - rượu này là ngọc trắng xanh. Tất cả các món đều có miệng bịt vàng.

* Hội Khảo cổ học Việt Nam

Cũng tương tự như trên các bộ đồ trà bằng sứ hoa lam đặt làm tại Trung Quốc, ở đây cũng có các bộ đồ trà - rượu tạo bằng ngọc trắng xanh với một chén *tống*, hai chén *quân* hay một chén *tống*, ba chén *quân* cùng với ấm và đĩa. Các hoa văn chạm khắc trên bộ ấm chén đĩa này gồm các băng văn *như ý* và *viên long* (hình rồng mây trong vòng tròn), chẳng những tương tự trên đồ trà sứ hoa lam đặt làm tại Trung Quốc, mà còn hoàn toàn giống nhau cả về cấu trúc sắp xếp các băng hoa văn và bốn chữ *Thiệu - Trị - niên - tạo*. Điểm khác biệt với đồ sứ là trên những đồ ngọc này chỉ thấy dùng chữ *tạo* mà không dùng chữ *ché* ²...

Ấm ngọc thuộc bộ đồ trà - rượu này có hai chiếc:

- Chiếc ấm ngọc thứ nhất có nắp, cao 10,5cm; đường kính miệng 5,3cm. Nắp hình búp sen, viền miệng bít vàng. Xung quanh nắp chạm hai băng văn *như ý*, xen kẽ khắc 4 chữ Hán 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo*. Ấm tạo dáng quả dưa, miệng đứng, vai phình, thân nở đều, không chân đế. Quai và vòi ấm rất cân xứng. Viền miệng và vòi ấm cũng bít vàng. Trên vai và giáp chân ấm khắc nổi hai băng văn *như ý*. Xung quanh thân ấm chạm bốn hình *viên long*. Mỗi hình *viên long* đều thể hiện giống nhau, cùng kích thước, với mặt rồng mô tả theo góc chính diện, thân uốn trong mây. Ô tròn bao quanh hai đường chỉ nổi. Rồng có đuôi xoáy nằm ở phía trái trên đường kính của ô tròn. Băng văn *như ý*, trên vai ấm thể hiện theo hình lá đề cân xứng với đầu nhọn quay xuống, ngược lại với băng văn *như ý* ở giáp chân (*Hình 1*).

- Chiếc ấm ngọc thứ hai có nắp. Chòm nắp hình búp sen, viền nắp bít vàng. Ấm tạo dáng hình quả cam, gờ miệng đứng, viền bít vàng, thân phình đều, chân đế cao. Ấm có chiều cao 7,2cm (gồm cả nắp); đường kính miệng 3,8cm. Quai ấm hình khuyển có mấu ở hai phía. Vòi ấm hơi cong nhưng rất cân xứng với quai. Nắp ấm khắc nổi hai băng văn *như ý*, bốn hình *viên long*, xen kẽ bốn chữ Hán, đọc vòng theo chiều kim đồng hồ: 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo*. Trên vai và giáp chân ấm khắc nổi hai băng văn *như ý*. Xung quanh thân ấm khắc nổi bốn hình *viên long*, xen kẽ bốn chữ, cũng đọc vòng theo chiều kim đồng hồ 紹治年造: *Thiệu - Trị - niên - tạo*. Mỗi hình *viên long* này được đặt trong một vòng tròn có gờ bao nổi (*Hình 2*).

Bộ chén có bốn chiếc gồm có một chén *tống* và ba chén *quân*, viền miệng đều bít vàng. Chén *tống* là cách gọi của người xứ Huế, chỉ loại chén lớn trong bộ đồ trà, cao 4,8cm; đường kính miệng 5,6cm. Ba chiếc chén *quân* cũng có kiểu dáng như chén *tống*, có kích thước bằng nhau, cao 4,2cm; đường kính miệng 3,6cm. Tuy kích thước khác nhau nhưng trang trí trên bốn chiếc chén đều giống nhau, với hai băng văn *như ý* ở giáp vành miệng và chân đế, khoảng giữa là bốn hình *viên long* xen kẽ bốn chữ Hán, đọc theo chiều kim đồng hồ 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo* (*Hình 2*).

Ngoài hai chiếc ấm và bốn chiếc chén còn có một đĩa *dầm* và một đĩa *bàn*. Đĩa *dầm* có viền bít vàng, nông lòng, chân thấp, cao 2cm; đường kính miệng 12,6cm. Trong lòng đĩa, giáp vành miệng chạm băng văn *như ý*, bốn hình rồng trong hình ô van bao quanh một hình rồng trong ô tròn ở chính giữa. Bốn chữ 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo* được khắc theo kiểu đọc chéo, từ trên xuống dưới, từ phải qua trái. Đĩa *bàn* dùng để đặt bốn chiếc chén, có lòng phẳng, thành vát, cao 2,4cm; đường kính miệng 15,6cm. Giáp vành miệng đĩa khắc băng văn *như ý*. Trong lòng khắc năm hình rồng mây trong một ô tròn lớn ở giữa và bốn ô tròn nhỏ hơn bằng nhau ở xung quanh. Xen giữa bốn ô tròn nhỏ khắc bốn chữ 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo*, theo cách đọc chéo (Chữ *Thiệu* khắc ở phía trên đầu rồng của ô chính giữa) (*Hình 3*).

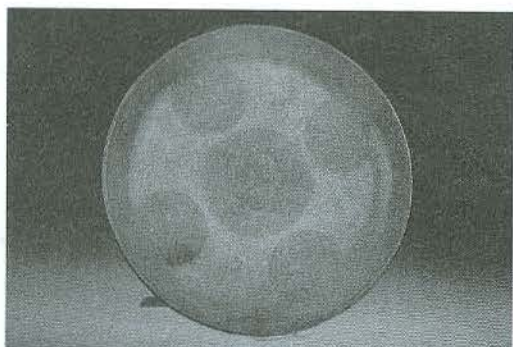
Hai bộ tách có nắp và đĩa được chế tác bằng loại ngọc trắng xám. Cả hai bộ tách có nắp này đều được tạo tác tương tự về kích thước, kiểu dáng, hoa văn, cũng như bốn chữ khắc 紹治年造 Thiệu - Trị - niên - tạo ở trên nắp và xung quanh thân. Tách có chiều cao 10,3cm (cả nắp); đường kính miệng 8,5cm. Đĩa có chiều cao 2,4cm và 2,5cm; đường kính miệng 13,5cm và 14,7cm, nắp có hình chòm cầu, núm cầm tạo hình búp sen, viền bít vàng. Xung quanh nắp khắc hai băng văn như ý và bốn hình viên long (Hình 4). Tách là tên gọi loại chén có tay cầm hình khuyên. Ở đây, tách được tạo dáng vôi miệng đứng, thành cong, chân đế chوải. Giáp vành miệng và chân cũng khắc hai băng văn như ý. Xung quanh thân khắc bốn hình viên long, xen kẽ bốn chữ 紹治年造 Thiệu - Trị - niên - tạo, đọc theo chiều kim đồng hồ. Tách đặt trên đĩa tròn, viền miệng đĩa bít vàng. Trong lòng đĩa cũng khắc hai băng văn như ý và năm hình viên long, xen kẽ bốn chữ 紹治年造 Thiệu - Trị - niên - tạo theo thể thức như loại đĩa trên.

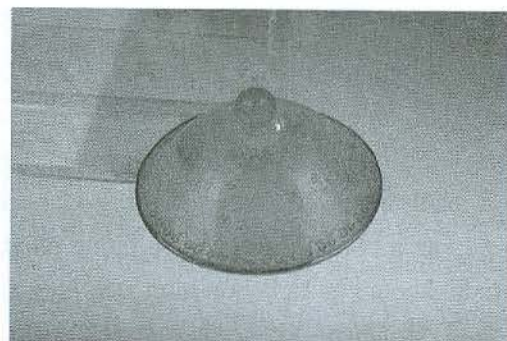
1

2

3

4

Hình 1, 2, 3, 4. Bộ ấm trà bằng ngọc

(Nguồn: Nguyễn Đình Chiến)

Những bộ đồ trà - rượu bằng ngọc trên đây là loại ngọc trắng xanh, trắng xám tương tự nhau. Các núm nắp ấm hay tách đều chạm hình búp sen theo lối tả thực. Trên tất cả các đơn nguyên của bộ đồ trà, cấu trúc trang trí đều thống nhất là mô típ viên long, đều được đặt trong khoảng giữa hai băng văn như ý. Viên long thường gặp là hình rồng mây trong ô tròn với đầu rồng mô tả theo thể nhìn chính diện, cân đối, đuôi rồng xoáy, đều xếp ở phía bên trái của mỗi ô. Ngoài kiểu viên long trong ô tròn còn có loại rồng trong hình ô van.

Các cụm bốn chữ 紹治年造 *Thiệu - Trị - niên - tạo* được sắp xếp thuận chiều kim đồng hồ hoặc đọc chéo, tương tự như cách đọc bốn chữ trên loại tiền đồng cổ, hình tròn lỗ vuông. Bộ đồ trà ngọc này khi chế tác hẳn đã được lựa chọn từ những khối ngọc có kích thước khá lớn để có thể tạo ra chiếc ấm ngọc có quai và vòi liền với thân. Điều này thể hiện rõ sự vượt trội khác biệt so với việc tạo hình trên đồ trà làm bằng gốm sứ, người ta thường phải chế riêng quai, vòi, rồi sau chắp ghép lại. Những mô típ hoa văn *rồng mây, như ý* trên các bộ đồ trà - rượu này chứng minh rằng đây là những đại diện đỉnh cao của nghệ thuật tạo tác đồ ngọc trong Cung đình Huế.

Bộ sưu tập cổ ngọc thời Nguyễn mà tiêu biểu là bộ đồ trà - rượu tạo tác dưới đời vua Thiệu Trị này chẳng những phản ánh trình độ kỹ thuật tuyệt mỹ trong số các ngành nghề thủ công truyền thống Việt Nam mà còn thể hiện giá trị độc đáo và hiếm quý, gắn với lịch sử Vương triều Nguyễn trong lịch sử Việt Nam.

Chú thích:

1. Bảo tàng Lịch sử Việt Nam 2011. *Cổ ngọc Việt Nam*. Nxb. Thế giới.
2. Trần Đình Sơn 2009. Sđđ, tr. 30- 31; 80- 83; 121- 127.

COLLECTION OF THIỆU TRỊ-DYNASTY TEA-WINE JADE SET

NGUYỄN ĐÌNH CHIẾN

The collection of the Nguyễn-dynasty jade valuables includes 14 important Emperor's artifacts. Many of the ancient jade artifacts demonstrate a very sophisticated technique, not only with jade material, but also with the combination of jade, gold, silver and tortoise shells. In the Nguyễn-dynasty collection, the jade tea and wine set made in the Thiệu Trị's Dynasty (1841 - 1847) can be considered the most perfect of all the jade tea sets known to date. The material for making this tea-wine set is blueish white jade. All of the items consist of the mouths shielded with gold.

This set consists of two teapots, one Song-styled cup and three other subordinate cups with saucers. Their designs include the bands of dragons and clouds in a circle. They are similar in decoration and the characters engraved on the lids, around the bodies of the teapots and cups or in the centre of the saucers mean *Made in Thiệu Trị year*.

This collection of Nguyễn-dynasty jade valuables typified by the Thiệu Trị-dynasty tea-wine set not only demonstrate the excellent technical level among the traditional Vietnamese handicrafts but also the unique values associated with the Nguyễn dynasty in Vietnamese history.